

Recenzje

Zeszyty Naukowe
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
68 (2025), nr 2 (270)

DOI: 10.31743/znkul.18657

JÓZEF BANIAK

Rec.: J. Mariański, *Wartości moralne w świadomości maturzystów puławskich (raport z badań socjologicznych zrealizowanych w latach 1994-2021)*, Wyższa Szkoła Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie, Lublin 2022, s. 524.

Problematyka wartości jest złożona aspektowo i ma rozległy zakres, w którym są uwzględniane różne typy wartości występujących w świadomości oraz w praktyce życiowej ludzi młodych i dorosłych. Wartościami interesują się przedstawiciele nauk humanistycznych, społecznych i teologicznych. W socjologii wyróżniane są m.in. wartości codzienne, podstawowe, oddziałujące na sens życia i ostateczne, chociaż każdy ich typ jest zróżnicowany i zindywidualizowany ze względu na rodzaj orientacji ludzi na te wartości. Wartości podstawowe są konieczne dla rozwoju człowieka i społeczeństwa, stanowią podstawę porozumienia i działania społecznego, tworzą normatywny etos, który zespala wszystkie siły społeczeństwa zmierzające do realizacji dobra wspólnego. Do kategorii wartości podstawowych są zaliczane: wolność, życie, równość, sprawiedliwość, prawda, miłość, pokój, solidarność, patriotyzm, tolerancja. Pod względem swojej treści wartości te uwiadcniają się w godności ludzkiej, która umożliwia podstawowy konsens i ujednolicony etos. W wartościach podstawowych ważny jest los społeczeństwa, bez którego społeczeństwo nie mogłoby istnieć, w nim te wartości są przedmiotem troski i starań zbiorowości ludzkich. Natomiast mniejsze znaczenie ma tu spełnienie różnych i zmiennych pragnień oraz oczekiwań poszczególnych jednostek tworzących społeczeństwo. Wartości podstawowe cechuje trwałość i stabilność w zróżnicowanych warunkach kulturowych.

Z kolei wartości codzienne są mniej stabilne, ulegają dość szybkim przemianom pod wpływem zmian indywidualnych celów i dążeń życiowych jednostek. Ta zmienność wartości codziennych nie eliminuje istnienia wartości absolutnych lub uniwersalnych. Wartości codzienne mogą koncentrować się na jednostce i mają charakter intrapersonalny (osobowe) albo są zwrócone ku innym ludziom i wtedy mają charakter interpersonalny (społeczne). W niektórych sytuacjach wartości codzienne mogą mieć znaczenie uroczyste,

a wtedy angażują jednostki maksymalnie, nawet do tego stopnia, że potrafią one poświęcić dla nich własne życie.

Natomiast wartości ostateczne wskazują na finalny stan aspiracji, dążeń i działań ludzi, a osoby wierzące religijnie odnoszą te wartości do Transcendencji. Z kolei osoby niewierzące uznające wartości ostateczne nie odnoszą ich do Transcendencji, lecz dostarczają im one poczucie sensu i samoidentyfikacji w wymiarze świeckim. Wartości głębiej tkwiące w osobowości człowieka niż opinie, poglądy i postawy określają styl życia w kontekście do jego własnej koncepcji życia i w odniesieniu do otoczenia społecznego. Trwałość jest podstawową cechą tych wartości.

Wartości są różnie definiowane i określane w zakresie ich istotowości. Piotr Sztompka twierdzi, że wartości oznaczają „reguły, których przedmiotem są pożądane, godne, słuszne cele działań”¹. Socjologowie zajmują się badawczo tymi wartościami, które zostały uprzednio zinternalizowane w procesie socjalizacji pierwotnej i wtórnej oraz w danym kontekście społeczno-kulturowym. Wówczas będą one postrzegane jako przekonania obowiązujące w danej grupie co do ważności pożądania i hierarchii pod określonym kątem widzenia. W aspekcie socjologicznym wartości nie są dane raz na zawsze i uniwersalnie, natomiast są relatywne, mogą być pożądane i oczekiwane oraz realnie realizowane na co dzień w życiu pojedynczych osób i zbiorowości ludzkich. Wartości różnego typu, w tym również wartości moralne, znajdują się w zakresie zainteresowań i oczekiwań praktycznych, zarówno pojedynczych osób, jak i grup społecznych, osób dorosłych i młodych, o czym od dawna przekonują badania socjologiczne.

Znaczenie szczególne w aspekcie naukowo-poznawczym mają badania socjologiczne dotyczące nastawienia młodzieży szkolnej i akademickiej w Polsce do różnego typu wartości, w tym do wartości moralnych. Badania takie podejmowali i realizowali socjologowie religii i socjologowie moralności w minionym XX wieku i w obecnym XXI wieku, ogłaszając ich wyniki w monografiach i specjalistycznych czasopismach naukowych i popularnonaukowych. Wyniki tych badań informują między innymi o tym, że nastawienie młodzieży polskiej uczącej się w szkołach średnich i studiującej w uczelniach wyższych do wartości, w tym do wartości moralnych, było i jest zróżnicowane pod wpływem wielu czynników, a nadto ulegało zmianom na przełomie obu wieków.

Wśród różnych badań socjologicznych dotyczących nastawienia polskiej młodzieży szkolnej i akademickiej do systemu aksjologicznego, w tym do wartości moralnych, zrealizowanych w obu wiekach, na szczególną uwagę i wyróżnienie zasługują kilkakrotnie powtarzane badania empiryczne ks. prof. Janusza Mariańskiego poświęcone religijności i moralności maturzystów ze szkół średnich w Puławach. Pierwsze badania na ten temat autor zrealizo-

¹ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2002, s. 258.

wał w 1994 roku, a dwa kolejne w 2009 i 2016 roku. Wyniki tych trzech badań ks. prof. Mariański opublikował w Warszawskim Wydawnictwie Socjologicznym w 2019 roku w obszernej, liczącej 451 strony monografii pt. *Maturzyści puławscy w latach 1994–2016. Szkic do portretu młodych Polaków*. Książka ta obejmuje bardzo rozległą tematykę, a poszczególne zagadnienia zostały zaprezentowane w jedenastu rozdziałach: I – *Religijność maturzystów puławskich w procesie przemian*; II – *Religia i moralność w świadomości maturzystów – zmieniające się relacje*; III – *Podstawowe orientacje moralne maturzystów*; IV – *Rodzina jako wartość w ocenie maturzystów*; V – *Rodzina jako środowisko wychowania*; VI – *Orientacje życiowe i priorytety wartości maturzystów*; VII – *Wartości codzienne, podstawowe, sensotwórcze i ostateczne*; VIII – *Wartości prospołeczne i egoistyczne*; IX – *Godność ludzka jako wartość społeczno-moralna*; X – *Sens życia w świadomości maturzystów puławskich*; XI – *Postawy maturzystów puławskich wobec śmierci*.

Zamieszczona wyżej informacja jest niezbędna co najmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, wspomniana książka stanowi podstawę poprzez opublikowane w niej wyniki badań socjologicznych dla nowej, recenzowanej teraz publikacji ks. prof. Mariańskiego. Po drugie, książka ta w 2019 roku była i jest obecnie socjologicznym studium monograficznym szeroko i głęboko ukazującym kondycję religijno-moralną młodych Polaków, którymi byli maturzyści puławscy. Publikacja ta jest dzisiaj wzorcowym dziełem naukowym dla innych badaczy religijności i moralności młodzieży uczącej się w szkołach średnich, szczególnie maturzystów, z którego już korzystają i zapewne będą korzystali w przyszłości we własnych badaniach i analizach socjologicznych na ten temat. W książce tej autor ukazał szczegółowo i profesjonalnie, jak zmieniało się nastawienie badanych trzykrotnie maturzystów puławskich do wartości religijnych i moralnych w przyjętym okresie (schyłku XX wieku i niespełna dwóch pierwszych dekad XXI wieku), a zmiany te były wtedy dość znaczące i miały charakter częściej negatywny niż pozytywny, aczkolwiek trend ujemny nie był skrajnie, a raczej umiarkowanie radykalny.

Czwarte w kolejności badania, poświęcone nastawieniu maturzystów puławskich do wartości moralnych, ks. prof. Mariański zrealizował w roku szkolnym 2021/2022 w dwóch liceach ogólnokształcących (w I Liceum Ogólnokształcącym im. Księcia Adama Czartoryskiego i Społecznym Liceum Ogólnokształcącym im. Christiana Piotra Aignera) oraz w dwóch technikach (nr 1 i nr 2). Próba badawcza założona wynosiła 394 osoby, a próba efektywna – 291 osób. Analizą statystyczno-korelacyjną objęto 281 ankiet, czyli 75,1% założonej próby badawczej. Badania zrealizowano wśród respondentów za pomocą kwestionariusza ankiety audytoryjnej pt. *Maturzyści a wartości*, który został opracowany w 1993 roku w Katedrze Socjologii Moralności KUL i wzbogacony w 2009 roku o kilka dodatkowych pytań, a w 2021 roku wyraźnie skrócony. Badania terenowe

przeprowadził Ośrodek Sondaży Społecznych w Instytucie Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w październiku, listopadzie i grudniu 2021 roku oraz częściowo w styczniu 2022 roku. Ankieta audytoryjna zawierała 56 pytań, w większości „zamkniętych” i była wypełniana przez uczniów w klasach szkolnych w ciągu 45 minut. Została oceniona pozytywnie przez większość badanych maturzystów, chociaż pewien ich odsetek ocenił ją krytycznie, wskazując na różne wady i trudność niektórych pytań. W badanej zbiorowości maturzystów dominowały kobiety (59,8%) nad mężczyznami (36,7%), a uczniowie z techników (51,%) nad uczniami z liceów ogólnokształcących (48,4%).

Wyniki badań socjologicznych z 2021/2022 roku zostały zestawione przez autora z tymi z lat 1994, 2009, 2016, stanowiąc w efekcie podstawę do opracowania i analizy wyników nastawienia maturzystów puławskich do wartości moralnych w okresie 28 lat z przełomu XX i XXI wieku. Opracowanie wyników z wszystkich czterech badań autor zamieścił w monografii pt. *Wartości moralne w świadomości maturzystów puławskich (raport z badań socjologicznych zrealizowanych w latach 1994-2021)*, która jest przedmiotem niniejszej recenzji.

Książka składa się z ośmiu rozdziałów poprzedzonych wstępem oraz podsumowującym zakończeniem, które zawiera najważniejsze konstatacje i wnioski, wynikające z przeprowadzonych analiz socjologicznych zebranych wyników badań empirycznych autora z lat 1994–2021, a dodatkowo z kwerend innych socjologów o charakterze ogólnopolskim i regionalnym, zrealizowanych przez ośrodki świeckie i kościelne.

Struktura publikacji jest merytorycznie i logicznie spójna, rozdziały mają czytelnie sformułowane tytuły oraz rozbudowaną strukturę wewnętrzną, są zakończone syntetycznym podsumowaniem, eksponującym kwestie najistotniejsze podnoszone w treści. We wstępie autor słusznie zaznacza:

Od wielu lat trwa ożywiona dyskusja nad problematyką wartości uznawanych przez młodzież w naszym kraju. Mówi się o erozji wartości moralnych w świadomości ludzi młodych, o pluralizmie wartości, o zmierzchu tradycyjnej moralności chrześcijańskiej, o relatywizmie wartości, o kryzysie sensu życia, o przemianie wartości w warunkach przejścia od realnego socjalizmu do demokracji. Częściej wskazuje się na zmianę wartości niż na ich stałość, chociaż w rzeczywistości kontynuacja wartości zaznacza się bardziej niż dyskontynuacja. Dyskusja nad problematyką przemian wartości nosi znamiona fazy „wysokiej koniunktury”. W przejściu od społeczeństwa nowoczesnego do ponowoczesnego lub w ewoluującej czy płynnej nowoczesności, zmieniają się wartości moralne, zwłaszcza w pokoleniu ludzi młodych. Wydaje się, że właśnie maturzyści, jako ci, którzy mają za sobą stosunkowo długi okres formalnego kształcenia i stoją przed koniecznością podejmowania ważnych decyzji dotyczących własnej przyszłości, są właściwym „obiektem” śledzenia tych zmian. Mają oni w mniejszym lub większym stopniu skryształizowane poglądy i wyobrażenia na temat tego, co jest moralnie dobre a co złe,

szlachetne i nieszlachetne, godziwe i niegodziwe, przyzwoite i nieprzyzwoite. Podejmując temat dotyczący wartości moralnych uznawanych przez młodzież [...], pragniemy podjąć mniej lub bardziej istotne sprawy związane z sytuacją młodego człowieka, żyjącego w warunkach przejścia od społeczeństwa losu (od społeczeństwa kierowanego totalitarnie) z pewnymi cechami społeczeństwa tradycyjnego, do społeczeństwa wyboru (do społeczeństwa pluralistycznego) z rodzącymi się cechami społeczeństwa ponowoczesnego. W kształtującym się społeczeństwie pluralistycznym znaczenia i sensy aksjologiczne w świadomości młodzieży przestają być oczywiste. Religijne, moralne i kulturowe definicje rzeczywistości tracą swoją jakość pewności i stają się kwestią swobodnego wyboru. W zmieniającym się kalejdoskopie życiowych doświadczeń nie są czymś danym, lecz są indywidualnie osiąganym i konstruowanym. Wartości moralne uznawane przez maturzystów w 2021 roku ujmujemy w kontekście przemian społeczno-kulturowych, jakie dokonują się we współczesnym społeczeństwie polskim. Obecną kondycję moralną młodego pokolenia Polaków można więc opisywać w kategoriach kontynuacji i zmiany, trwałości i zerwania. Młodzi ludzie z przełomu drugiej i trzeciej dekady XXI wieku kształtują swoje dążenia, cele życiowe, aspiracje, a także uznawane wartości moralne w warunkach transformacji politycznej, gospodarczej i społeczno-kulturowej, przy wyraźnej orientacji na wzory zachodniej cywilizacji i kultury (s. 7-9).

W rozdziale pierwszym, który ma charakter wprowadzenia teoretycznego i metodologicznego, autor omawia takie kwestie, jak: pojęcie wartości moralnych, problemy i hipotezy badawcze, metoda i sposób przeprowadzenia badań oraz demograficzno-społeczna charakterystyka zbadanej młodzieży.

Rozdział drugi ma profil analityczny i dotyczy podstawowych orientacji moralnych maturzystów puławskich. Na jego treść składają się następujące zagadnienia: ogólny stosunek młodzieży do norm moralnych; Dekalog jako podstawa moralności; permissywizm moralny młodzieży maturalnej; autorytety moralne; instancje ważne w rozstrzyganiu konfliktów moralnych; uwagi końcowe. W zakończeniu poszczególnych punktów autor konstruuje konstatacje i wnioski ogólne w miarę adekwatne do wyników badań, w których ukazuje zmiany w nastawieniu respondentów do podstawowych orientacji moralnych, biorąc pod uwagę ich stosunek do norm moralnych, do Dekalogu jako podstawy moralności, do autorytetów i wzorów moralnych, do instancji ważnych w wyjaśnianiu konfliktów moralnych oraz do instancji kształtujących przekonania moralne. Badania tu zaprezentowane wykazały ważne zmiany w podstawowych orientacjach moralnych ankietowanych, idące w umiarkowanym stopniu w kierunku negatywnym, które nastąpiły w postawach i działaniach respondentów na przełomie minionego i obecnego wieku. Zmiany te zachodziły częściej i wyraźniej w XXI wieku, w tym także pomiędzy kolejnymi jego dekadami.

Rozdział trzeci zatytułowany *Wartości podstawowe i orientacje życiowe maturzystów puławskich* obejmuje następujące zagadnienia: wartości podstawowe

jako fakt społeczny; wolność jako wartość indywidualna i społeczna; konflikty między wolnością i równością społeczną; sprawiedliwość jako wartość podstawowa; orientacje życiowe maturzystów uwagi końcowe. W podsumowaniu rozdziału autor trafnie zaznacza:

Przeprowadzone analizy empiryczne ujawniły w rozważanym zakresie stan świadomości aksjologicznej maturzystów w latach 1994–2021; jest to „stan rzeczy” deklarowany i zapewne w znacznej części uznawany. Pozostaje do rozważenia zagadnienie realizacji uznawanego systemu wartości. W okresie transformacji społecznych i dogłębnych kryzysów mogą się nasilać rozbieżności pomiędzy uznawanymi i realizowanymi wartościami. Opisy dotyczące teraźniejszego stanu aksjologicznego młodego pokolenia Polaków, jakkolwiek konieczne, nie są wystarczające dla określenia jego przyszłego kształtu. Trzeba zdawać sobie sprawę z niebywalej i ukrytej siły, jaka zawiera się w młodości. Ludzie młodzi są zdolni do podejmowania nawet nadzwyczajnych wysiłków, jeżeli tylko są przekonani o celowości takich działań i czują się do nich osobiście zobowiązani. Badania socjologiczne dotyczące maturzystów z połowy lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku i z końca pierwszej dekady XXI wieku, wskazują na nikły trend osłabienia niektórych podstawowych orientacji moralnych, mających dawniej silne zakorzenienie w tradycji (s. 177-178).

W rozdziale czwartym autor omawia nastawienie badanych maturzystów puławskich do wartości codziennych oraz tych wpływających na sens życia ludzkiego. W kolejnych paragrafach tego rozdziału prezentowane są następujące zagadnienia: znaczenie wartości w życiu codziennym, wartości codzienne, obawy i lęki życiowe młodzieży, wartości nadające sens życiu. W podsumowaniu analiz dokonanych w tym rozdziale ks. prof. Mariański trafnie zaznacza, że w świetle przeprowadzonych badań socjologicznych można mówić o powolnych procesach przemian w wartościach codziennych i związanych z sensem życia oraz w obawach i lękach życiowych młodzieży. Wyniki tych analiz potwierdzają stałą obecność „orientacji na rodzinę” w świadomości młodzieży i w całym społeczeństwie polskim. Przeprowadzone badania socjologiczne wskazują, że ogólne wartości prorodzinne są jeszcze mocno zakorzenione w mentalności młodzieży maturalnej. W okresie 20 lat nie uległy one wyraźnym zmianom. Do wartości wiodących, obok rodziny, należą wielka odwzajemniona miłość i przyjaźń. W dziedzinie celów i dążeń życiowych młodych Polaków oraz wartości nadających sens życiu zaznacza się tendencja indywidualistyczna. Jednostka wydaje się absolutem, czymś ważnym samym w sobie.

Rozdział piąty ukazuje nastawienie badanych maturzystów puławskich do wartości prospołecznych i egoistycznych, uwzględniając przy tym następujące zagadnienia szczególnie: ocenę natury ludzkiej i działań prospołecznych Polaków, ogólny profil postaw prospołecznych i egoistycznych, zaufanie między-

ludzkie, pomoc innym ludziom jako przejaw uznania wartości prospołecznych, wzajemność jako zasadę społeczną. W podsumowaniu analiz dokonanych w tym rozdziale autor słusznie zaznacza, że przeprowadzona kwerenda orientacji prospołecznych i egoistycznych maturzystów puławskich w latach 1994–2021 nie doprowadziła do jednoznacznych ustaleń. Proporcje obydwu orientacji w świadomości badanych osób różnicują się w zależności od rozważanych kontekstów społecznych, w których te orientacje się realizują. Można mówić co najwyżej o powolnym procesie zmniejszania się orientacji prospołecznych na rzecz egoistycznych. Przeprowadzone analizy pozwalają na sformułowanie kilku końcowych wniosków: w ocenie tzw. natury ludzkiej przeważają zdecydowanie opinie realistyczne, co dwudziesty badany prezentuje opinie optymistyczne, a jeszcze mniej poglądy negatywne; postawy prospołeczne charakteryzują zaledwie co dziesiątego badanego maturzystę, postawy kompromisowe co trzeciego, egoistyczne niespełna dwie piąte ankietowanych, a co dziesiąty badany nie potrafił zająć wyraźnego stanowiska w tej sprawie; w 2021 roku postawy nieograniczonego zaufania w stosunku do innych ludzi prezentował niespełna co dziesiąty ankietowany maturzysta puławski, niespełna dwie trzecie badanych – postawę ograniczonego zaufania i niespełna co piąty – postawę braku zaufania do innych; postawy egoistyczne prezentował niespełna do dziesiąty badany maturzysta, co trzeci – postawy częściowo egoistyczne i częściowo prospołeczne, a co drugi – postawy prospołeczne, aprobujące świadczenie pomocy nawet wtedy, kiedy samemu nic się nie zyskuje; aprobatą motywów bezinteresowności w działaniach pomocowych jest nieco szersza niż aprobatą odnosząca się deklarowanej pomocy innym. Ponad połowa badanych maturzystów puławskich nie przewidywała wdzięczności za okazaną pomoc innemu człowiekowi.

Rozdział szósty prezentuje nastawienie badanych maturzystów puławskich do aksjologicznego wymiaru rodziny i uwzględnia w tym zakresie następujące zagadnienia: rodzina jako wartość podstawowa, katolicka moralność małżeńsko-rodzinna, stosunek maturzystów puławskich do swoich rodziców, więzi rodzinne w świadomości maturzystów, uwagi końcowe. W komentarzu do wyników badań autor zaznacza, że w świetle oceny maturzystów puławskich rodzina jest niezwykle ważną wartością. Z tego powodu upatrują oni w życiu rodzinnym ważne źródło osobistego szczęścia i zadowolenia. W 1994 roku 82,3% wśród nich przypisywało rodzinie bardzo ważne znaczenie, 13,7% – raczej ważne, w 2009 roku – 86,1% i 9,9%, w 2016 roku – 87,1% i 6,3%, a w 2021 roku – 82,6% i 11,7%. Na obu poziomach oceny łącznej badani maturzyści pozytywnie postrzegali rolę rodziny w swoim życiu w następujących odsetkach: w 1994 roku – 96,0%, w 2009 roku – 96,0%, w 2016 roku – 93,6%, w 2021 roku – 94,3%. Wprawdzie pod koniec tego okresu w 2021 roku wskaźnik wysokiej oceny rodziny zmniejszył się o 1,7 % w stosunku do tego z 1994 roku, to z drugiej strony wskaźnik ten zawsze przekraczał 90% badanej popula-

cji. Natomiast znacznie mniejszy odsetek badanych maturzystów puławskich swoje życie rodzinne rozpoczynałby od wcześniej zawartego małżeństwa. Taką deklarację złożyło w 2009 roku 68,0% badanych, w 2016 roku – 63,6% i w 2021 roku – 53,0%, zaś w tej kolejności: 18,4%, 20,3% i 23,1 – nie potrafiło zająć jednoznacznego stanowiska w interesującej nas kwestii. Maturzyści puławscy bardzo krytycznie odnieśli się do katolickiej moralności seksualnej w 2021 roku: 83,2% – akceptuje seks w okresie narzeczeńskim, 84,4% – seks po ślubie cywilnym a przed kościelnym, 79,0% – rozwody, 85,1% – antykoncepcję; natomiast mniejsze odsetki akceptowały aborcję – 71,1% oraz zdecydowanie mniejsze zdradę małżeńską – 17,5%, a 68,0% – odrzuca ją zdecydowanie. Autor badań obiektywnie stwierdza, że pewne tendencje wśród młodzieży, zmierzające do osłabienia podstawowych orientacji moralnych, mających silne zakorzenienie w tradycji i w Kościele, są już czytelne i świadczą o umacnianiu się permissywnej moralności. Młodzież nie jest jednak całkowicie zdeorientowana, chociaż żyje w niepewnym i niestabilnym pod względem wartości świecie. Jej świadomość aksjologiczna nie jest nihilistyczną pustynią, ale też nie jest bezpieczną fortecą.

Siódmy rozdział ukazuje nastawienie badanych maturzystów puławskich do rodziny jako środowiska wychowania moralnego, które jest widoczne przez pryzmat następujących zagadnień: cechy ważne w wychowaniu dzieci, metody i techniki w wychowaniu dzieci, style wychowania moralnego w rodzinie, zbieżność i rozbieżność poglądów maturzystów oraz ich matek i ojców, uwagi końcowe. W podsumowaniu wyników badań na ten temat autor trafnie zaznacza:

Dokonująca się w świadomości moralnej dzieci i młodzieży reorientacja ku wartościom osobistym (samorozwojowym) wyciska swoje piętno na celach wychowania w rodzinie. W procesie wychowania kładzie się nacisk na uczciwość, tolerancję, szacunek dla siebie, odpowiedzialność i samodzielność, mniej zaś na posłuszeństwo, dyscyplinę, pokorę i bezinteresowność. Stosunkowo wysoko ceni się jeszcze wiarę religijną, ale wartości religijne tracą na znaczeniu jako główne cele życiowe. Bardzo wyraźnie w świadomości społecznej maturzystów puławskich zarysowują się indywidualistyczne nastawienia życiowe, związane z preferowaniem wartości samorealizacyjnych. Dla wielu z nich rodzina stanowi oparcie moralne, źródło zaufania, przyjaźni i odzwierciedlonej miłości, nawet jeżeli staje się ona coraz częściej bardzo zróżnicowaną całością (s. 374).

Więzi uczuciowe łączące dzieci z rodzicami inaczej kształtują się, gdy najczęstszym sposobem reagowania rodziców na wykroczenia moralne dzieci jest wymyślanie, krzyki i bicie, inaczej zaś, gdy stosowane są łagodniejsze metody i techniki wychowawcze.

Rozdział ósmy ukazuje nastawienie badanej młodzieży maturalnej do nowych problemów bioetycznych widzianych w narracji społecznej. Należą do nich: zapłodnienie pozaustrojowe *in vitro*, klonowanie ludzi, problemy mo-

ralne związane ze zmianą płci, postawy młodzieży polskiej wobec eutanazji. W podsumowaniu rozdziału autor trafnie zaznacza, że postawy młodzieży polskiej uczęszczającej do szkół średnich wobec wybranych problemów bioetycznych są zróżnicowane. Krytyczne stanowisko Kościoła katolickiego względem tych kwestii w pełni podzielała w 2016 roku tylko mniejszość badanej młodzieży szkolnej: zapłodnienie pozaustrojowe *in vitro* – 10,6%, klonowanie ludzi – 34,4%, zmianę płci – 42,3%, eutanazję – 21,7%. Z kolei maturzyści puławscy w 2021 roku podzielali krytyczne stanowisko Kościoła wobec tych problemów następująco: *in vitro* – 5,7%, klonowanie ludzi – 21,7%, zmiana płci – 21%, eutanazja – 15,3%. W ocenie ks. prof. Mariańskiego badania socjologiczne na temat klonowania ludzi, zmiany płci są jeszcze nieliczne, znacznie więcej jest ich w odniesieniu do zapłodnienia pozaustrojowego *in vitro*, a zwłaszcza eutanazji. Zebrane materiały z tych badań empirycznych są wartościowe poznawczo, ukazują one pluralizm poglądów w kwestiach bioetycznych (pluralizm jako fakt społeczny). Świadczą one także o znacznym rozdzwieku pomiędzy religijną kulturą i moralnością bioetyczną. W odniesieniu do zapłodnienia *in vitro*, klonowania ludzi, zmiany płci czy eutanazji wielu młodych katolików nie dostrzega niczego nagannego moralnie. Erozja moralności dokonuje się w świadomości młodzieży w sposób powolny, ale systematyczny.

W obszernym i pouczającym zakończeniu książki autor dokonuje gruntownego podsumowania wyników swoich badań, koncentrując się przy tym na kwestiach fundamentalnych, którymi są kierunki zmiany i ciągłości w nastawieniu badanych maturzystów puławskich do wartości moralnych. Następnie dokonuje weryfikacji zasadności hipotez przyjętych w założeniach metodologicznych swoich badań, w efekcie czego stwierdza, że jedne hipotezy zweryfikowały się całkowicie, inne częściowo, a pozostałe nie potwierdziły swojej trafności i zasadności.

Książkę ks. prof. Mariańskiego oceniam bardzo pozytywnie, będąc przekonany, że niewątpliwie spotka się ona z życzliwym przyjęciem wielu czytelników, nie tylko socjologów moralności, ale także pedagogów i teologów, jak i tych wszystkich osób i instytucji, którym bliska jest w sensie poznawczym i praktycznym problematyka wartości moralnych oraz ich przemian dokonujących się w świadomości i działaniach młodzieży polskiej, zwłaszcza młodzieży maturalnej. Książka prezentująca syntetyczne i całościowe podsumowanie wyników badań socjologicznych z lat 1994–2021 nad świadomością moralną i aksjologiczną polskiej młodzieży maturalnej w Puławach jest niezwykle cenna. Bez wątpienia sięgną po nią liczni czytelnicy – dorośli i młodzi – jak i różne instytucje zajmujące się profesjonalnie edukacją i wychowaniem moralnym dzieci i młodzieży.

